

Spis treści

Wstęp	11
1 Woda w przemyśle.....	13
1.1. Zasoby i rodzaje wód naturalnych	13
1.2. Wskaźniki jakości wód naturalnych.....	15
1.3. Właściwości wody chemicznie czystej	17
1.4. Zastosowanie wody w przemyśle.....	20
1.4.1. Zasoby i zużycie wody w Polsce	20
1.4.2. Woda technologiczna.....	22
1.4.3. Woda do celów kotłowych.....	24
1.4.4. Woda do celów chłodniczych	28
1.5. Podstawowe procesy uzdatniania wody przemysłowej.....	33
1.5.1. Cedzenie, sedymentacja i filtracja	33
1.5.2. Koagulacja.....	35
1.5.3. Usuwanie z wody składników tworzących kamień kotłowy	39
1.5.4. Usuwanie z wody gazów powodujących korozję urządzeń.....	41
1.5.5. Usuwanie z wody związków żelaza i manganu	42
1.5.6. Korekta odczynu, odolejanie i stabilizacja wody	45
1.5.7. Dezynfekcja wody.....	46
Literatura.....	47
2 Wymieniacze jonowe – budowa chemiczna, właściwości i zastosowanie.....	49
2.1. Zarys rozwoju wymiennicy jonowych.....	49
2.2. Podstawowe wiadomości o wymiennicach jonowych.....	50
2.3. Metody otrzymywania syntetycznych wymiennicy jonowych.....	56
2.3.1. Otrzymywanie kopolimerów S/DWB	56
2.3.2. Wprowadzanie grup funkcyjnych do kopolimerów S/DWB.....	58
2.3.3. Kopolimeryzacja chemicznie aktywnych monomerów	59
2.4. Właściwości fizykochemiczne jonitów.....	60
2.4.1. Postać fizyczna.....	61
2.4.2. Pęcznienie.....	63
2.4.3. Zdolność wymienna	64
2.4.4. Selektywność jonitów.....	65
2.4.5. Regeneracja wymiennicy jonowych	66

2.4.6.	Wytrzymałość wymiennicy jonowych.....	67
2.5.	Charakterystyka procesu wymiany jonowej.....	69
2.6.	Zastosowanie wymiennicy jonowych w technologii uzdatniania wody.....	73
2.6.1.	Zmiękczenie wody.....	74
2.6.2.	Odsalanie wody.....	75
2.7.	Inne zastosowania wymiennicy jonowych.....	79
	Literatura.....	82

3 Wzbogacanie surowców mineralnych..... 84

3.1.	Rola procesów wzbogacania.....	84
3.2.	Metody mechaniczne wzbogacania kopalin stałych.....	85
3.2.1.	Operacje przygotowawcze.....	85
3.2.2.	Operacje wzbogacania.....	86
3.2.3.	Operacje wykańczające i pomocnicze.....	91
3.3.	Metody chemiczne wzbogacania kopalin stałych.....	91
3.4.	Flotacja jako podstawowa metoda wzbogacania surowców mineralnych.....	93
3.4.1.	Charakterystyka flotacji.....	93
3.4.2.	Mechanizm flotacji.....	95
3.4.3.	Odczynniki flotacyjne.....	96
	Literatura.....	101

4 Metalurgia ciężkich metali nieżelaznych..... 103

4.1.	Klasyfikacja procesów metalurgicznych.....	103
4.2.	Metalurgia miedzi.....	106
4.2.1.	Rudy miedzi i ich przygotowanie do przerobu.....	106
4.2.2.	Pirometalurgiczna metoda otrzymywania miedzi.....	107
4.2.3.	Otrzymywanie miedzi w procesach hydrometalurgicznych.....	113
4.3.	Metalurgia cynku.....	115
4.3.1.	Rudy cynku i ich przygotowanie do otrzymywania cynku.....	115
4.3.2.	Otrzymywanie cynku metodą pirometalurgiczną.....	116
4.3.3.	Rafinacja cynku.....	117
4.3.4.	Otrzymywanie cynku metodą hydrometalurgiczną.....	119
4.4.	Metalurgia ołowiu.....	121
4.4.1.	Otrzymywanie ołowiu metodą pirometalurgiczną.....	121
4.4.2.	Rafinacja ołowiu.....	123
4.4.3.	Recykling ołowiu z akumulatorów.....	125
	Literatura.....	126

5	Elektrochemia.....	128
5.1.	Podstawy teoretyczne procesu elektrolizy.....	128
5.2.	Elektroliza przemysłowa.....	132
5.2.1.	Hydroelektrometalurgia – elektroliza wodnych roztworów	133
5.2.2.	Termoelektroliza – elektroliza stopionych soli.....	138
5.2.3.	Otrzymywanie związków chemicznych metodami elektrochemicznymi.....	139
5.2.4.	Zastosowanie elektrolizy w ochronie środowiska	141
5.3.	Galwanotechnika	144
5.3.1.	Mechanizm procesu elektrolitycznego osadzania metali	145
5.3.2.	Czynniki wpływające na budowę powłok galwanicznych	146
5.3.3.	Przygotowanie powierzchni metali pod powłoki galwaniczne	148
5.3.4.	Procesy nakładania wybranych powłok galwanicznych	150
5.3.5.	Urządzenia stosowane w galwanotechnice.....	158
5.3.6.	Metody oczyszczania ścieków galwanizatorskich	160
	Literatura.....	163
6	Pigmenty.....	165
6.1.	Podstawowe informacje o pigmentach	165
6.1.1.	Budowa i właściwości pigmentów	165
6.1.2.	Klasyfikacja pigmentów.....	167
6.1.3.	Wymagania stawiane pigmentom.....	169
6.2.	Charakterystyka najważniejszych pigmentów	170
6.2.1.	Biele tytanowe	170
6.2.2.	Pigmenty żelazowe	173
6.2.3.	Pigmenty węglowe.....	175
6.2.4.	Pigmenty chromowe	175
6.2.5.	Pigmenty ultramarynowe	177
6.2.6.	Pigmenty kadmowe	179
6.3.	Pigmenty o specjalnych właściwościach użytkowych.....	179
6.4.	Aspekty środowiskowe i toksykologiczne produkcji i użytkowania pigmentów.....	183
	Literatura.....	184
7	Szkło.....	186
7.1.	Definicja i budowa szkła.....	186
7.2.	Właściwości szkła.....	188
7.3.	Otrzymywanie szkła.....	192
7.3.1.	Surowce szklarskie	192
7.3.2.	Wytop szkła	196

7.3.3.	Piece szklarskie	200
7.3.4.	Formowanie szkła	204
7.4.	Klasyfikacja szkieł	207
7.4.1.	Szkło budowlane	207
7.4.2.	Opakowania szklane i szkło gospodarcze	209
7.4.3.	Szkło techniczne	209
7.5.	Oddziaływanie przemysłu szklarskiego na środowisko naturalne	212
7.5.1.	Emisje związane z procesem wytopu szkła	212
7.5.2.	Odzysk i obróbka stłuczki szklanej jako surowca do produkcji szkła	214
7.6.	Produkcja szkła w Polsce i w Europie	217
	Literatura.....	218

8 Przemysł wapienniczy..... 220

8.1.	Surowce wapiennicze	220
8.2.	Produkty niepalone	221
8.3.	Produkty palone.....	226
8.3.1.	Wytwarzanie wapna palonego	226
8.3.2.	Zastosowanie wapna palonego.....	232
8.3.3.	Nawozy tlenkowe wapniowe i wapniowo-magnezowe	233
8.3.4.	Wapno gaszone.....	234
8.3.5.	Wapno hydrauliczne.....	237
	Literatura.....	239

9 Przemysł fosforowy..... 241

9.1.	Podstawowe informacje o nawozach fosforowych	241
9.2.	Przemysł nawozów fosforowych	245
9.3.	Apatyty i fosforyty.....	246
9.4.	Metody otrzymywania kwasu fosforowego(V).....	248
9.5.	Otrzymywanie kwasu fosforowego(V) metodą ekstrakcyjną.....	251
9.6.	Środowiskowe skutki produkcji kwasu fosforowego(V).....	253
9.7.	Otrzymywanie superfosfatu.....	256
9.7.1.	Superfosfat prosty	256
9.7.2.	Superfosfat potrójny.....	259
9.8.	Fosforany paszowe.....	260
9.9.	Alternatywne źródła fosforu	261
	Literatura.....	262

10	Nawozy mineralne.....	265
10.1.	Wstęp	265
10.2.	Klasyfikacja nawozów mineralnych	268
10.3.	Produkcja i zużycie nawozów mineralnych w Polsce	272
10.4.	Charakterystyka nawozów mineralnych azotowych i potasowych	275
10.4.1.	Nawozy azotowe	275
10.4.2.	Nawozy potasowe	280
10.5.	Mikronawozy.....	281
10.6.	Nawozy wieloskładnikowe.....	282
10.7.	Nawozy płynne	283
10.8.	Dawki nawozów	284
10.9.	Negatywny wpływ nawożenia na środowisko	285
	Literatura.....	286
11	Sól kamienna jako surowiec chemiczny.....	289
11.1.	Geneza i występowanie złóż soli kamiennej.....	289
11.2.	Wydobycie, przerób i zastosowania soli kamiennej.....	291
11.3.	Elektroliza wodnego roztworu chlorku sodu.....	294
11.3.1.	Wprowadzenie.....	294
11.3.2.	Metoda przeponowa (diafragmowa)	297
11.3.3.	Metoda rtęciowa	299
11.3.4.	Metoda membranowa.....	304
11.3.5.	Porównanie metod.....	306
11.4.	Chlor oraz wodorotlenek sodu jako jedne z najważniejszych pół- produktów chemicznych	307
11.5.	Otrzymywanie i zastosowania sody	312
11.6.	Otrzymywanie i zastosowanie sodu metalicznego	316
11.7.	Otrzymywanie i zastosowanie siarczanu(VI) sodu.....	317
	Literatura.....	318
	Dodatek – Instrukcje do ćwiczeń laboratoryjnych	321
	Spis rysunków	345
	Spis tabel	349

Wstęp

Skrypt *Technologia chemiczna nieorganiczna – wybrane zagadnienia* przeznaczony jest dla studentów Wydziału Inżynieryjno-Ekonomicznego Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, którzy odbywają studia na kierunku zarządzanie i inżynieria produkcji – specjalność inżynieria produktów chemicznych. Przedmiot technologia chemiczna nieorganiczna realizowany jest na drugim roku studiów I stopnia, stacjonarnych i niestacjonarnych i obejmuje wykład oraz ćwiczenia laboratoryjne. Studenci, którzy rozpoczynają ten przedmiot, powinni mieć zaliczone kursy chemii ogólnej i nieorganicznej oraz podstaw technologii chemicznej. Materiał zawarty w skrypcie ma być pomocny studentom w cotygodniowym przygotowaniu się do zajęć laboratoryjnych, a następnie w przygotowaniu się do egzaminu. W poprzednich latach studenci przygotowujący się do zajęć z technologii chemicznej nieorganicznej korzystali z następujących skryptów pochodzących z naszej Katedry:

1) R. Bogoczek, J. Surowiec, *Technologia chemiczna nieorganiczna*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1989,

2) pracy zbiorowej pod redakcją R. Bogoczka, *Materiały pomocnicze do ćwiczeń i wykładów z technologii nieorganicznej*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1989.

Skrypt *Technologia chemiczna nieorganiczna – wybrane zagadnienia* zawiera rozdziały związane tematycznie z poszczególnymi ćwiczeniami laboratoryjnymi, instrukcje do tych ćwiczeń zamieszczono na końcu skryptu jako „Dodatek”.

W kolejnych rozdziałach omówiono następujące zagadnienia:

- zasoby i charakterystykę wód naturalnych, znaczenie i wykorzystanie wody w przemyśle, procesy uzdatniania wód do celów przemysłowych (dość szeroko ujęto procesy jonitowe ze względu na specjalizację naukową Katedry),
- procesy wzbogacania surowców mineralnych (rud metali), ze szczególnym uwzględnieniem procesu flotacji,
- metalurgię metali nieżelaznych – miedzi, cynku i ołowiu,
- procesy elektrochemiczne (w wodnych roztworach i solach stopionych), z uwzględnieniem elektrorafinacji, galwanotechniki i wykorzystania tych procesów do otrzymywania produktów chemicznych,
- klasyfikację, charakterystykę i funkcje pigmentów w wyrobach gotowych,
- otrzymywanie szkła, jego rodzaje, właściwości, zastosowanie szkła jako materiału konstrukcyjnego i opakowaniowego, a także oddziaływanie przemysłu szklarskiego na środowisko naturalne,
- surowce wapiennicze, produkty niepalone i palone, znaczenie wyrobów przemysłu wapienniczego w budownictwie, rolnictwie i ochronie środowiska,
- przemysł fosforowy obejmujący m.in. produkcję kwasu fosforowego, nawozów fosforowych, fosforanów paszowych i podstawowych soli wchodzących w skład

wyrobów gotowych, wskazano zagrożenia środowiskowe wynikające z funkcjonowania tej gałęzi przemysłu,

- klasyfikację, funkcję i znaczenie nawozów mineralnych we współczesnej gospodarce, ze szczególnym uwzględnieniem nawozów azotowych i potasowych,
- charakterystykę, metody przerobu i zastosowanie soli kamiennej (m.in. produkcję chloru, wodorotlenku sodu, węglaanu sodu, siarczanu sodu i sodu metalicznego).

„Dodatek” zawiera 12 instrukcji do ćwiczeń laboratoryjnych, w ramach których realizuje się procesy i operacje chemiczne w skali laboratoryjnej. Zakres tematyczny ćwiczeń obejmuje:

- badanie różnych rodzajów wód z wykorzystaniem analizy miareczkowej kolorymetrycznej, potencjometrycznej i konduktometrycznej,
- badanie właściwości wymiennicy jonowych,
- oczyszczanie roztworów poelektrolitycznych z wykorzystaniem procesu wymiany jonowej,
- wzbogacanie kopalni metodą flotacji,
- otrzymywanie metali i ich stopów w procesach termicznych,
- elektrolityczne miedziowanie i niklowanie jako przykłady procesów galwanicznych,
- otrzymywanie wybranego pigmentu i jego chemiczną analizę,
- otrzymywanie szkła i badanie jego właściwości,
- termiczny rozkład kamienia wapiennego i analizę produktu,
- otrzymywanie nawozów fosforowych – superfosfatu prostego i potrójnego,
- oznaczanie zawartości P_2O_5 w nawozach fosforowych metodą spektrofotometryczną,
- otrzymywanie kwasu solnego przez rozkład soli kamiennej.

Skrypt jest pracą zbiorową. Autorami rozdziałów są pracownicy Katedry Technologii Chemicznej na Wydziale Inżynieryjno-Ekonomicznym. Podczas redagowania niniejszego opracowania korzystano ze źródeł literaturowych, takich jak: podręczniki, artykuły w czasopismach naukowo-technicznych (zwłaszcza w miesięczniku „Przemysł Chemiczny”), akty prawne, karty charakterystyk produktów chemicznych, roczniki statystyczne. Wykorzystano również dane ze stron internetowych zakładów przemysłowych, a także informacje uzyskiwane na przestrzeni lat podczas zajęć terenowych ze studentami odbywających się w zakładach przemysłowych Dolnego i Górnego Śląska.

Odbiorcami skryptu, oprócz studentów UE we Wrocławiu, mogą być też inne osoby zainteresowane technologią chemiczną nieorganiczną, zwłaszcza studenci studiów przyrodniczych i technicznych, a także pracownicy zakładów przemysłowych.